

**ПОРІВНЯЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ОСОБЛИВОСТЕЙ
НЕДОРОЗВИТКУ ФОНЕМАТИЧНИХ ПРОЦЕСІВ У
ПЕРШОКЛАСНИКІВ З ПОРУШЕННЯМИ МОВЛЕННЯ ТА У
РОЗУМОВО ВІДСТАЛИХ ДІТЕЙ**

У статті представлено результати дослідження фонематичних процесів у дітей першого класу з нормальним психічним та фізичним розвитком, з порушенням мовлення та інтелекту.

Ключові слова: фонематичне сприймання, фонематичний контроль, фонематичний аналіз та синтез.

В статті представлені результати дослідження фонематических процесів у дітей першого класу з нормальним психічним та фізичним розвитком, з порушенням мовлення та інтелекту.

Ключевые слова: фонематического восприятия, фонематический контроль, фонематический анализ и синтез.

Вагомою складовою процесу оволодіння мовою є засвоєння звукових образів мовних знаків: фонем, сукупностей фонем, з яких складаються слова, та їхньої послідовності. Є ряд психічних процесів пізнавальної діяльності, які забезпечують засвоєння цих мовних знаків дітьми. Їх називають фонематичними процесами [3].

Науково-теоретичний аналіз (Н.С. Гаврилова, Б.М. Гріншпун, Е.А. Данілавічутє, Є.Ф. Соботович, В.В.Тищенко та інших) специфіки розвитку фонематичних процесів у дітей виявив їхню складну та ієрархічну побудову, а також диференційовані труднощі їхнього формування у дітей з різними порушеннями розвитку [1; 2].

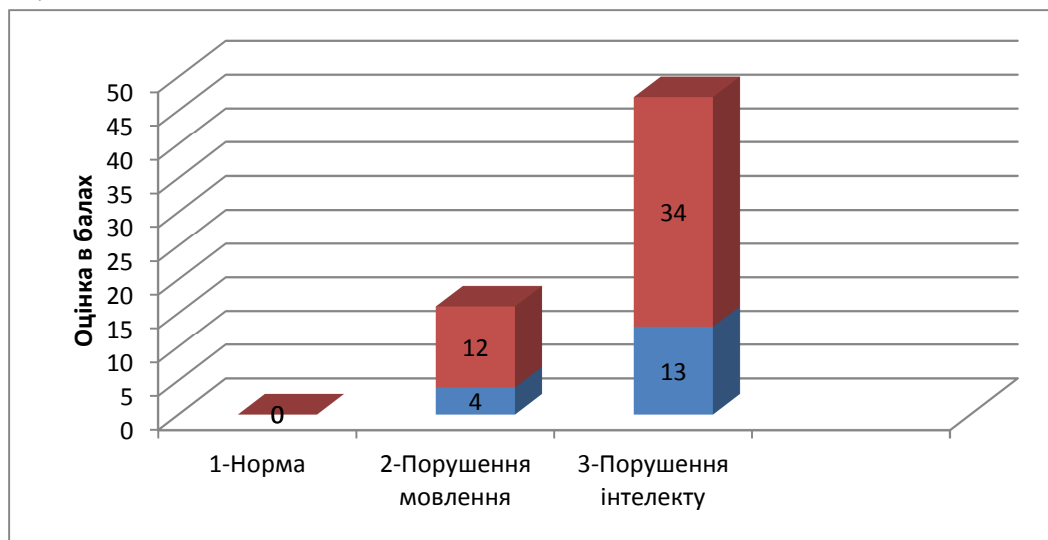
Метою нашого дослідження було виявити відмінності у розвитку фонематичних процесів у дітей з нормальним психічним та фізичним розвитком, з порушеннями мовлення та при розумовій відсталості.

В ньому прийняло участь 60 учнів перших класів: 20 дітей з нормальним психофізичним розвитком, 20 – з порушенням мовлення, 20 – дітей з порушенням інтелекту.

Для дослідження фонематичних процесів у дітей ми використали тести за допомогою яких виявилось можливим вивчити особливості

сформованості слухового сприймання, фонематичного сприймання, контролю, аналізу, синтезу та слухо-мовленнєвої короткочасної пам'яті адаптовані для обстеження дітей молодшого шкільного віку Н.С. Гавриловою. Специфікою данної методики є те, що за кожну помилку, допущену дитиною, та допомогу отриману від експериментатора ми нараховували 1 бал. В кінці бали сумувалися за кожним параметром окремо та в цілому, і за результатами виконання серії завдань визначали загальні підсумкові бали, що вказували на рівень недорозвитку кожного психічного процесу чи функції окремо, та усіх їх в цілому. Також відповідно до змісту визначених параметрів можна було виявити специфічні якісні відмінності при виконанні тестів різними категоріями дітей.

Аналіз результатів проведеного нами дослідження виявив, що в нормі у дітей у кінці першого півріччя базові для опанування навчальним матеріалом у школі фонематичні процеси і функції повністю сформовані (оцінка в балах 0)(див. рис. 1). У першокласників з порушеннями мовлення було виявлено загальний рівень відставання від норми в межах 4-13 балів, а у розумово відсталих учнів першого класу рівень недорозвитку фонематичних процесів коливався в межах 14 -34 балів.

Рис.1. Порівняльна характеристика рівня недорозвитку фонематичних процесів у дітей з нормальним психофізичним розвитком, з порушенням мовлення і при порушенні інтелекту

Нами також було виявлено, що у дітей з порушеннями мовлення спостерігається три різних структурних типи недорозвитку фонематичних процесів. Зокрема, на підставі аналізу типів помилок, які діти допускали в процесі їх обстеження нами було визначено два артикуляційно-кінестетичні структурні типи порушення фонематичних процесів та один акустико-кінетичний тип порушення (див. табл. 1).

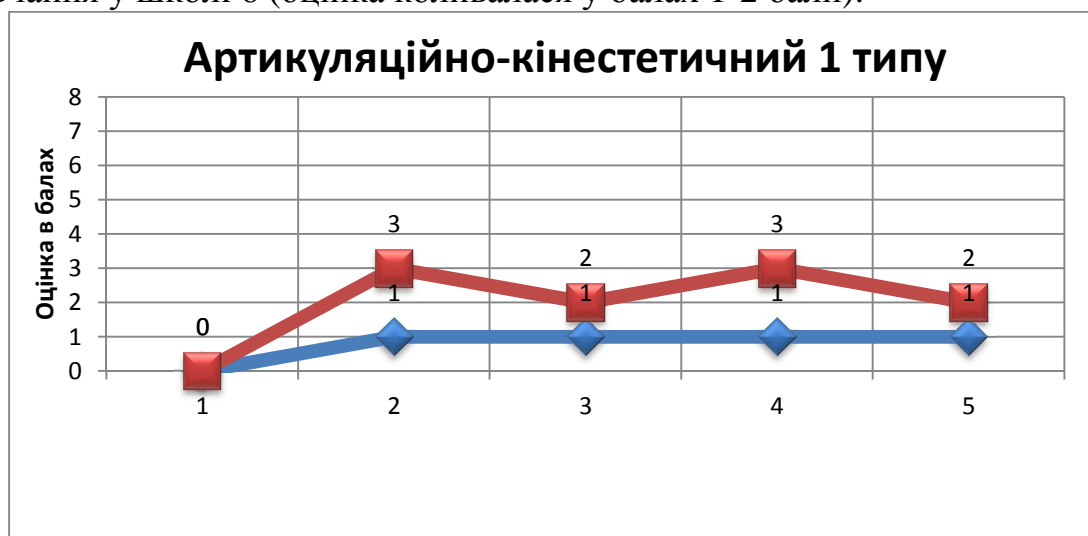
Таблиця 1

Порівняльна характеристика дітей з різними типами порушення фонематичних процесів у дітей з тяжкими порушеннями мовлення (у %)

Тип порушення	Кількість дітей у %	Назва фонематичних процесів	Характер помилок
Артикуляційно-кінестетичний першого типу	35	Слухове сприймання	Слухо-моторні координації в нормі
		Фонематичне сприймання	Плутання диз'юнктних звуків (за місцем творення, твердістю-м'якістю, носові-ротові)
		Фонематичний контроль	Не бачать власних помилок в процесі сприймання, аналізу та синтезу слова та не виправляють їх
		Фонематичний аналіз і синтез	Пропуски приголосних звуків при збігові приголосних
		Слухо-мовленнєва пам'ять	Вузкий обсяг пам'яті в межах 4-5 звуків
Артикуляційно-кінестетичний другого типу	30	Слухове сприймання	Пропуск акцентованих ритмів
		Фонематичне сприймання	Плутання диз'юнктних звуків (за способом творення, твердістю-м'якістю, носові-ротові)
		Фонематичний контроль	В нормі
		Фонематичний аналіз і синтез	Пропуски приголосних звуків при збігові приголосних в середині і в кінці слова
		Слухо-мовленнєва пам'ять	Вузкий обсяг пам'яті в межах 4-5 звуків
Акустично-кінетичний тип	35	Слухове сприймання	Відтворення більшої або меншої кількості ударів
		Фонематичне сприймання	Плутання опозиційних звуків (глухість-дзвінкість)
		Фонематичний контроль	Змінює послідовність

		звуків у слові, називання зайвих звуків у слові
	Фонематичний аналіз і синтез	Пропуски голосного звука після приголосного
	Слухо-мовленнєва пам'ять	Вузький обсяг пам'яті коливається в межах від 3-4 звуків до 5-6 звуків

У дітей з першим структурним артикуляційно-кінестетичним типом порушення фонематичних процесів помилок при дослідженні слухового сприймання не спостерігалось (кількісна оцінка в балах 0) (див. рис. 2). При дослідженні у них фонематичного сприймання визначено помилки у вигляді сплутування фонем, що різнилися місцем утворення: верхньоязикових з нижньоязиковими, передньоязикових з задньоязиковими тощо, а також носових і ротових і твердих та м'яких між собою (оцінка в балах коливалася в межах 1-3 бали). Також було виявлено недорозвиток фонематичного контролю на який вказувало не усвідомлення учнями з порушенням мовлення помилок у власному мовленні та при проведенні звукового аналізу слова (оцінка в балах коливалася в межах 1-2). На наявність недорозвитку фонематичного аналізу та синтезу у цих дітей вказували помилки у вигляді пропусків приголосних звуків при збігах приголосних та у позиціях в середині та в кінці слова (оцінка в балах коливалася в межах 1-3 бали). Нами було виявлено у цих першокласників і незначний недорозвиток слухомовленнєвої пам'яті в середньому 4-5 звуків при нормі перед початком навчання у школі 6 (оцінка коливалася у балах 1-2 бали).

Рис. 2. Характеристика фонематичних процесів у дітей з порушенням мовлення першого артикуляційно-кінестетичного типу: 1 - слухове сприймання; 2 - фонематичне сприймання; 3 - фонематичний контроль; 4 - фонематичний аналіз та синтез; 5 - слухо-мовленнєва пам'ять

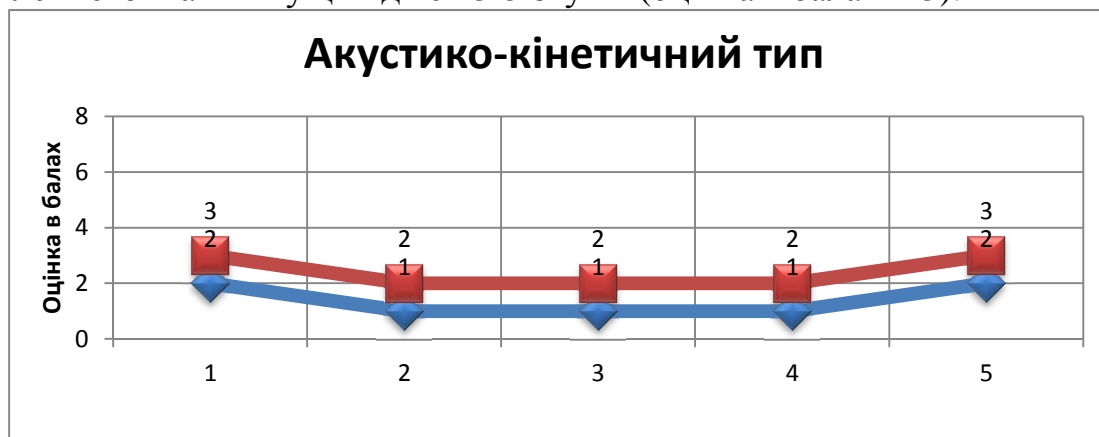
У дітей з другим структурним артикуляційно-кінестетичним типом порушення фонематичних процесів при дослідженні слухового сприймання спостерігалися незначні помилки у вигляді пропусків акцентованих ритмів (кількісна оцінка в балах 1)(див. рис. 3). При дослідженні у них фонематичного сприймання визначено помилки у вигляді сплутування фонем, що різнилися способом творення, носових і ротових, а також твердих і м'яких між собою (оцінка в балах коливалася в межах 1-3 бали). Недорозвитку у них фонематичного контролю виявлено не було (оцінка в балах 0). Проте були певні труднощі, які вказували на наявність у цих дітей фонематичного аналізу та синтезу, зокрема, вони так як і першокласники з порушенням мовлення попередньої групи пропускали звуки при збігах приголосних та у позиціях в середині та в кінці слова (оцінка в балах коливалася в межах 1-3 бали). Нами також було виявлено у цих першокласників і незначний недорозвиток слухо-мовленнєвої пам'яті в середньому 4-5 звуків при нормі перед початком навчання у школі 6 (оцінка коливалася у балах 1-2 бали).

Рис. 3. Характеристика фонематичних процесів у дітей з порушенням мовлення другого артикуляційно-кінестетичного типу: 1 - слухове сприймання; 2 - фонематичне сприймання; 3 - фонематичний контроль; 4 - фонематичний аналіз та синтез; 5 - слухо-мовленнєва пам'ять

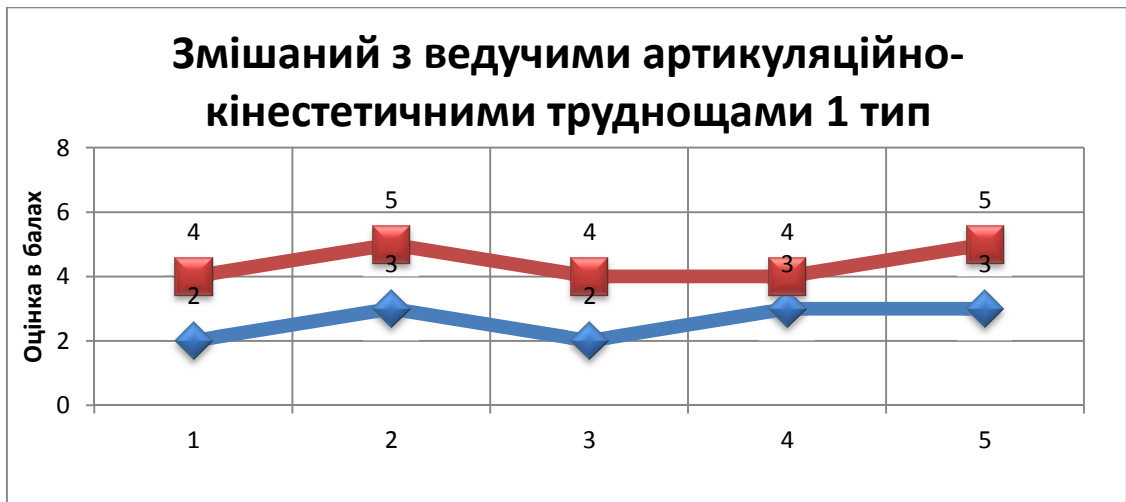
У дітей з акустико-кінетичним структурним типом недорозвитку фонематичних процесів було виявлено порушення слухового

сприймання, які виявлялися у неточності відтворення простіших (по два) та складніших (по три) ритмічних пачок звуків розмежованих паузами, а також при відтворенні акцентованих ритмів (оцінка в балах коливалася в межах 2-3 балів)(див. рис. 4). При дослідженні у них фонематичного сприймання було виявлено труднощі при розпізнаванні та відтворення звуків, що різняться глухістю –дзвінкістю (оцінка в балах 1-2). Було також визначено, що фонематичний контроль у цих дітей виявляється недорозвиненим також: вони не помічають помилок у власному мовленні та при проведенні звукового аналізу слова (оцінка в балах 1). Характерною особливістю цих першокласників, яка вказувала на недорозвиток у них фонематичного аналізу та синтезу були пропуски голосних звуків та зміни послідовності звуків у слові в процесі звукового аналізу слова (оцінка в балах 1-2). В цілому обсяг слухомовленнєвої пам'яті у цих дітей 3-5 звуків (оцінка в балах 2-3).

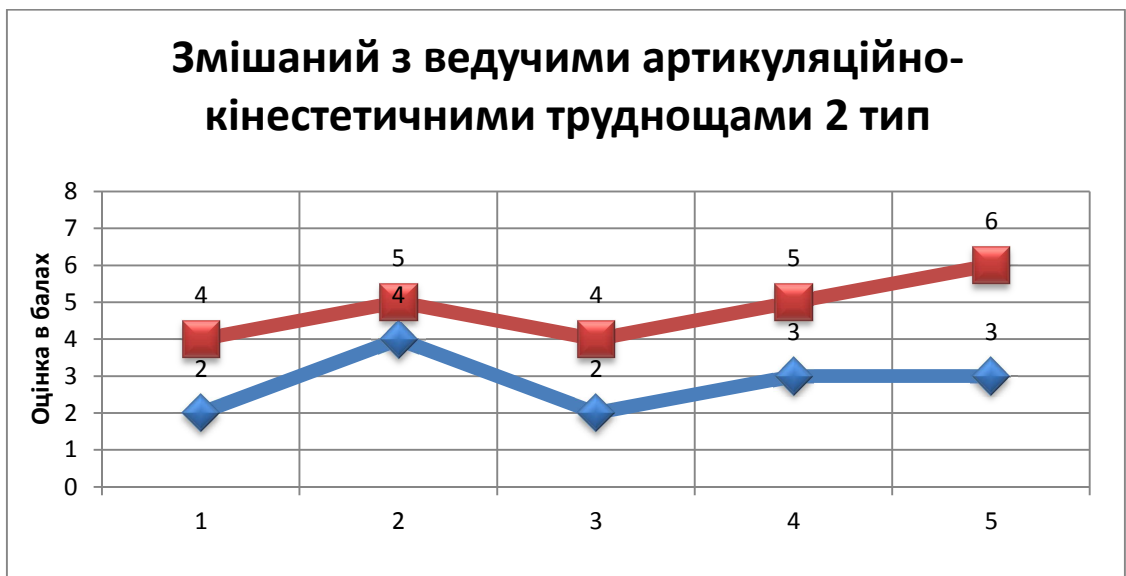

Рис. 4. Характеристика фонематичних процесів у дітей з порушенням мовлення акустико-кінетичного типу: 1 - слухове сприймання; 2 - фонематичне сприймання; 3 - фонематичний контроль; 4 - фонематичний аналіз та синтез; 5 - слухомовленнєва пам'ять

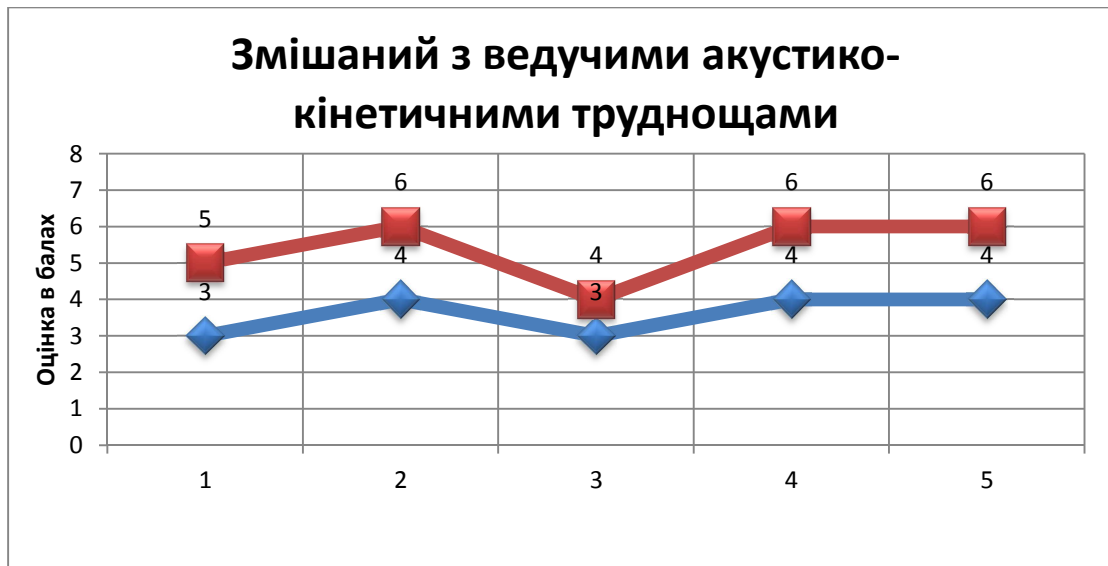
У розумово відсталих дітей також виявлено такі ж структурні типи недорозвитку фонематичних процесів, що і при порушеннях мовлення, хоча рівень складності недорозвитку кожного із них був значнішим (див. рис. 5, 6, 7). Суттєвою відмінністю цих учнів було те, що для виконання завдань їм потрібно було надати більшою мірою допомогу, а також усі типи порушення фонематичних процесів у розумово відсталих першокласників були змішаними з переважанням симптомів, які вказували на артикуляційно-кінестетичні чи акустико-кінетичні типи труднощів.

Рис. 5. Характеристика фонематичних процесів у дітей з порушенням інтелекту першого змішаного типу з ведучими артикуляційно-кінестетичними труднощами: 1 - слухове сприймання; 2 - фонематичне сприймання; 3 - фонематичний контроль; 4 - фонематичний аналіз та синтез; 5 - слухо-мовленнєва пам'ять

Рис.6. Характеристика фонематичних процесів у дітей з порушенням інтелекту другого змішаного типу з ведучими артикуляційно-кінестетичними труднощами: 1 - слухове сприймання; 2 - фонематичне сприймання; 3 - фонематичний контроль; 4 - фонематичний аналіз та синтез; 5 - слухо-мовленнєва пам'ять

Рис. 7. Характеристика фонематичних процесів у дітей з порушенням інтелекту змішаного з ведучими акустико-кінетичними труднощами: 1-слухове сприймання; 2 - фонематичне сприймання; 3 - фонематичний контроль; 4 - фонематичний аналіз та синтез; 5 - слухо-мовленнєва пам'ять

У нашому дослідженні ми виходили з припущення, що у дітей з нормальними психічним та фізичним розвитком, з порушеннями мовлення та розумово відсталих хоча рівень недорозвитку фонематичних процесів різний, структурні характеристики цього недорозвитку є подібними.

Таким чином, наше дослідження показало, що важливою особливістю недорозвитку фонематичних процесів у дітей з порушенням мовлення і порушенням інтелекту є їх системність і диференційованість. Ми вважаємо, що такі особливості недорозвитку вимагають дослідження різних підходів до їх подолання в умовах як індивідуальної, так і фронтальної корекційної роботи. Ці, не до кінця вивчені питання вимагають подальшого дослідження.

Список використаних джерел

1. Гаврилова Н.С. Порушення фонетичного боку мовлення у дітей: Монографія. – Кам'янець-Подільський: ТОВ "Друк-Сервіс", 2011. – 200 с.
2. Логопедія. Підручник, друге видання, перероблене та доповнене. За ред. М.К.Шеремет – К.: Видавничий Дім "Слово", 2010 – 672 с.
3. Соботович Є.Ф. Нормативні показники мовленнєвого розвитку (в його фонетико-фонематичній ланці) дітей дошкільного віку// Дефектологія. – 2002. – №3. С. 24-28.

The paper presents the results of phonetic processes in first grade children with normal mental and physical development, in violation of speech and intelligence.

Keywords: phonetic perception, phonetic control, phonetic analysis and synthesis.

Отримано 30.05.2011 р.